

As unidades fraseolóxicas en contos humorísticos escritos. A fraseoloxía e os estilos de humor na nenez¹

Phraseological units in written humorous stories. Phraseology and styles of humor in childhood

Alicia Merino González

Universitat d'Alacant

<https://orcid.org/0000-0002-9833-9824>

aliciamerinogonzalez@gmail.com

Resumo: Na actualidade son escasos os estudos sobre a produción de unidades fraseolóxicas (UF) en menores de idade, xa que as investigacións céntranse na comprensión. Respecto ao humor, este caracterízase por ser social, intencional e mostrar certo grao de figuratividade (incongruencia). Deste modo, na presente investigación analizamos a creación de situacións humorísticas (estilos de humor, Martin, Puhlik-Doris, Larsen, Gray e Wir; 2003) nas que aparece algún fraseoloxismo. Nos contos elaborados por menores de 9-11 anos as locucións e os compostos sintagmáticos representan varios papeis que contribúen á situación absurda. Algúns resultados destacables son o emprego das UF como indicadores e marcas de humor (Timofeeva-Timofeev e Ruiz-Gurillo, 2021), a desautomatización fraseolóxica e a presenza de fraseoloxismos en tres dos catro estilos de humor.

Palabras clave: narracións escritas, estilos de humor, unidade fraseolóxica, valores, crianzas de 9-11 anos.

Abstract: Currently, there are few studies on the production of phraseological units (PhU) in minors, as research is focused on comprehension. Regarding humor, it is characterized by being social, intentional, and displaying a certain degree of figurativeness (incongruence). Thereby, in this research we analyse the creation of humorous situations (styles of humor, Martin, Puhlik-Doris, Larsen, Gray & Wir 2003) in which some phraseologism appears. In stories written by children aged 9-11, idioms and syntagmatic compounds play several roles that contribute to the absurd situation. Some notable results are the use of PhU as indicators and markers of humour (Timofeeva-Timofeev & Ruiz-Gurillo 2021), phraseological manipulation and the presence of phraseologisms in three of the four styles of humor.

Keywords: written stories, humor styles, phraseological unit, roles, 9-to-11-year-old children.

---

¹ Data de recepción: 16.01.23. Data de aceptación: 12.06.23. Traducido do orixinal en castelán por Vanesa Freire Armada.

1. Introducción

A produción de fraseoloxismos presentouse como unha competencia propia da etapa tardía (Levorato e Cacciari 1995). No entanto, en investigacións realizadas por Timofeeva Timofeev (2016; 2021) e Merino González (no prelo a) observouse que as crianzas de 9 anos posuían as habilidades necesarias para empregar estas unidades de forma adecuada. Ademais das unidades fraseolóxicas, na presente investigación interésanos o humor como un acto social de carácter intencional e, ao mesmo tempo, como manifestación figurativa na que podemos observar a presenza de UF. Así, documentouse a aparición de ambos (humor e fraseoloxía) de forma separada en menores de 9-11 anos, pero pretendemos analizar como son os estilos de humor cando o escritor ou escritora xove presenta unha competencia figurativa elevada, isto é, coordina estes dous elementos nun evento xocoso. Noutras palabras, imbricar a fraseoloxía en situacións humorísticas propias dos catro estilos descritos por Martin *et al.* (2003) require habilidades complexas, xa que nos atopamos ante unidades non literais como parte dun contexto figurativo (incongruente). Deste xeito, os/as menores deben recuperar da memoria o fraseoloxismo e incorporalo nunha situación inventada que desencadee a risa (e sorriso) do/a lector/a ausente.

En definitiva, este artigo pretende indagar na produción de fraseoloxismos en situacións humorísticas, xa que non hai estudos que aborden este obxecto de estudo. Para iso, propoñémonos tres obxectivos. O primeiro deles é realizar unha aproximación á produción de UF en contextos humorísticos que representan algún dos estilos de humor propostos por Martin *et al.* (2003). O segundo é observar a posible relación entre os tipos de unidades e a súa presenza e papel nas situacións caracterizadas por un estilo de humor. O terceiro e último obxectivo é coñecer o estilo de humor no que é máis frecuente empregar fraseoloxismos, así como identificar a función principal destas unidades figurativas no devandito contexto humorístico.

2. Estado da cuestión

A exposición do estado da cuestión artículase arredor das dúas seccións. Por unha banda, no apartado 2.1. describiremos os estilos de humor e indagaremos nos estudos relacionados coa poboación infantil/adolescente. Por outra banda, no apartado 2.2. afondaremos nas unidades figurativas que conforman o noso obxecto de estudo e, para iso, presentaremos as súas características e aludiremos a investigacións que abordan a produción de fraseoloxismos en contextos humorísticos elaborados por menores de idade.

2.1. Os estilos de humor e a poboación infantil/adolescente

O presente apartado amosará, en primeiro lugar, a fundamentación teórica arredor dos catro estilos de humor descritos por Martin *et al.* (2003) (ver tamén Martin, 2007). Nela tómacese como referencia a poboación adulta e, polo tanto, é o marco xeral. En segundo lugar, mencionaremos os escasos estudos sobre o uso dos estilos humorísticos en menores de 12 anos.

A clasificación dos estilos de humor proposta por Martin *et al.* (2003) obedece a tres aspectos que representamos na seguinte figura para o seu posterior comentario:

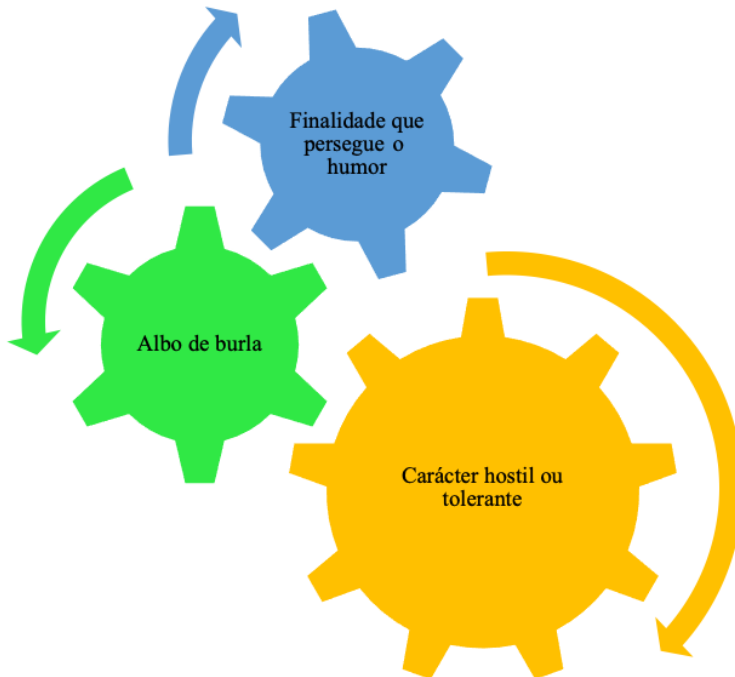

Figura 1. A engraxe dos estilos humorísticos (baseada en Martin *et al.* 2003)

Distingúense catro estilos de humor agrupados segundo as tres áreas recollidas na Figura 1. Así, en relación coa diana de burla, atopamos a creación de humor arredor doutra persoa (humor afiliativo e humor agresivo) ou a un/unha mesmo/a (humor reafirmativo e autohumor/humor contraproducente). Se tomamos en consideración o carácter da situación, Martin *et al.* (2003) distinguen estilos hostís e estilos tolerantes. Así, no primeiro grupo, como representantes do humor prexudicial atopamos o humor agresivo e o contraproducente. Pola súa parte, na segunda agrupación utilízanse bromas ou comentarios benignos mediante os estilos de humor afiliativo e reafirmativo.

O terceiro aspecto é a finalidade do humor e merece maior atención, pois articularemos a análise dos resultados cualitativos en función do obxectivo que persegue o humor. Así, na finalidade do acto de humor entrelázanse as dúas áreas mencionadas anteriormente (diana de burla e carácter tolerante/agresivo) para agrupar os estilos de humor nos que melloran as relacións de grupo e os que desencadean a mellora persoal. No cometido de mellorar as relacións de grupo encóntranse o humor afiliativo e o contraproducente. O primeiro deles mostra como destinataria outra persoa ou grupo e trátase dun humor tolerante. Deste modo, os comentarios graciosos e benignos potencian a relación grupal.

O segundo estilo de humor que persegue mellorar as relacións interpersoais representa os aspectos opostos ao anterior con respecto á persoa destinataria e a característica do humor. Así, tal e como se desprende da denominación “autohumor”, o humor comeza e finaliza nun/ha mesmo/a e a forma de conseguir mellorar as relacións de grupo é a través do uso hostil deste. Dito doutro xeito, o/a propio/a falante preséntase como un albo de burla e menosprezo para conseguir a aceptación dos e das integrantes dun grupo social.

A segunda finalidade coa que se emprega o humor é para a mellora persoal e, neste caso tamén se identifican dous estilos de humor segundo o albo deste e a aptitude tolerante ou hostil. Así, o primeiro estilo de humor é o reafirmativo, no que a situación incongruente e graciosa xira arredor dun/unha mesmo/a. A diferenza entre este estilo e o analizado anteriormente, o autohumor, é que o reafirmativo presenta a persoa protagonista nunha situación cómica e adversa da que sae reforzada, é dicir, mediante o humor tolerante mellórase a súa imaxe. O segundo estilo que persegue a mellora persoal é o humor agresivo, de corte hostil. Deste xeito, prexudícase a imaxe doutra persoa, e con iso, o menosprezo e a ridiculización cara a outro/a redunda en beneficio dun/unha mesmo/a en última instancia, a mellora persoal. Así mesmo, non debemos esquecer que no presente estudo analizamos a produción en crianzas e, por iso, debemos traer a colación as palabras de Gibson (2019) que resumen a creación de humor dende a infancia ata a idade adulta:

[children] They see the world from their own perspective. Their humor often starts with their own actions. As they mature, they learn and attend to social norms and conventions. We see 7-to-10-year-olds enjoying humor that deviates from these norms, much as generating bathroom humor. Teenagers are more focused on social relationships and trying to define their identity. Teenagers and adults show more enjoyment of hostile and sexually focused humor than younger children² (Gibson, 2019: 136).

Se temos en conta as liñas expostas, na nosa mostra é probable que atopemos situacións nas que se aluda ao humor escatolóxico ou hostil, posto que os/as informantes teñen entre 9 e 11 anos. Desta maneira, en relación co emprego non tolerante, encontraremos contextos coas características dos estilos contraproducente e agresivo (ver Martin *et al.*, 2003; Martin 2007).

Por último, no tocante aos estilos humorísticos en menores de idade, en Merino González (2021) estúdase a utilización hostil destes estilos en adolescentes con desenvolvemento típico e atípico (trastorno do espectro autista de grado 1) e obsérvase a preferencia polo humor agresivo en ambos os grupos. Deste modo, os/as informantes de 12 anos recorren á ridiculización ou menosprezo de outro/a personaxe ou aspecto cultural (coma o idioma ou as materias) coa finalidade de mellorar a propia imaxe. Pola súa parte, na aproximación aos catro estilos de humor realizada en Merino González (no prelo b), amósase unha visión xeral na poboación con desenvolvemento típico e atípico de 12

² N. da T.: En galego «Ven o mundo dende a súa propia perspectiva. O seu humor adoita comezar coas súas propias accións. A medida en que maduran, aprenden e atenden as normas e convencións sociais. Vemos a crianzas dende os 7 ata os 10 anos gozar do humor que deriva destas normas, moitas xeradas polo humor do baño. Os e as adolescentes céntranse máis nas relacións sociais e en tentar definir a súa identidade. Tanto adolescentes como persoas adultas amosan desfrutar máis ca as crianzas do humor hostil e centrado no sexo.»

anos. En relación cos/coas participantes neurotípicos/as, presentaron exemplos de catro estilos de humor. Así mesmo, como cabía esperar, recorreuse ao uso hostil do humor, especialmente cando a finalidade era mellorar a imaxe propia (humor agresivo).

2.2. Os fraseoloxismos en crianzas: indicadores e marcas de humor

Os estilos humorísticos expostos no apartado anterior conforman a contorna na que aparece o noso obxecto de estudo: os fraseoloxismos. Desta forma, na presente sección abordaremos as unidades léxicas que centrarán a nosa atención. Así, en primeiro lugar, mostraremos algúns aspectos relevantes sobre a definición das UF. En segundo lugar, exporemos dous conceptos clave neste estudo, *indicador e marca de humor* (Timofeeva-Timofeev e Ruiz-Gurillo, 2021). Finalmente, aludiremos a algúns achados na produción de UF en contos humorísticos elaborados por crianzas ou adolescentes.

As UF son combinacións de varios lexemas que presentan dúas características de forma gradual: estabilidade combinatoria e idiomaticidade (Ruiz Gurillo, 1998, 2001). Así, atopamos como unidade prototípica a locución, pois, polo xeral, amosa un grao elevado nas dúas propiedades, a fixación e a idiomaticidade como produto da fraseoloxización. Non obstante, hai outras unidades que orbitan arredor desta e que se encontran na periferia; referímonos, entre outras, aos compostos sintagmáticos, ás colocacións e ás fórmulas (Osorio Olave e Serra Sepúlveda, 2012).

Tras definir o obxecto de estudo, debemos indagar en como poden aparecer nun relato humorístico. Dito doutra maneira, en composicións humorísticas elaboradas por crianzas observáronse dúas cuestións arredor do humor: *a marca e o indicador de humor*. Deste xeito, para coñecer onde podería situarse a fraseoloxía e prever como serán os casos analizados no apartado de resultados, debemos expor a definición de ambos os termos:

[...] dos grupos de elementos lingüísticos que emplean los hablantes que señalan sus intenciones humorísticas. Por un lado, las *marcas humorísticas* que son componentes lingüísticos, paralingüísticos y extralingüísticos que **ayudan a interpretar un determinado texto como humorístico**. En el caso de este trabajo, al tratarse de textos escritos y que, además, son generados por niños y niñas, las marcas humorísticas se refieren en muchas ocasiones a elementos tipográficos, como la exclamación, la interjección, los puntos suspensivos o las risas. [...] Por otro lado, los *indicadores humorísticos* son elementos lingüísticos que **se convierten en humorísticos en un contexto determinado**³ (Timofeeva-Timofeev y Ruiz-Gurillo 2021: 90) (negrita nuestra).

En relación coa fraseoloxía, Timofeeva-Timofeev e Ruiz-Gurillo (2021) aluden aos fraseoloxismos como indicadores de humor en relatos elaborados por crianzas, igual que os termos valorativos, as hipérboles ou o estilo directo (ver Merino González, 2023).

³ N. da T.: En galego «[...] Dous grupos de elementos lingüísticos que empregan os/as falantes que sinalan as súas intencións humorísticas. Por unha banda, as marcas humorísticas que son compoñentes lingüísticos, paralingüísticos e extralingüísticos que axudan a interpretar un determinado texto como humorístico. No caso deste traballo, ao tratarse de textos escritos e que, ademais, son xerados por crianzas, as marcas humorísticas refírense en moitas ocasións a elementos tipográficos, como a exclamación, a interxección, os puntos suspensivos ou as risas. [...] Por outra banda, os indicadores humorísticos son elementos lingüísticos que se convierten en humorísticos nun contexto determinado.»

Ademais da investigación na que se expoñen os elementos lingüísticos relacionados coa intención humorística (marcas e indicadores), atopamos algunhas referencias de produción de fraseoloxismos nun conto humorístico; estamos a referirnos a Timofeeva-Timofeev (2016; 2021) e Merino González (2023; no prelo a). Nestes traballos, igual que na presente investigación, as persoas participantes escriben sobre unha temática proporcionada (de carácter incongruente). Na primeira delas realízase unha aproximación á produción de fraseoloxismos en crianzas de 9-10 anos, unha idade temperá se se compara co establecido polo *Global Elaboration Model (GEM)* (Levorato e Cacciari, 1995). Así pois, do estudo de patróns fraseolóxicos con efectos humorísticos son relevantes para esta investigación dous aspectos. O primeiro é a ausencia de diferenzas significativas na utilización de locucións e compostos sintagmáticos, fronte ao esperable, xa que as primeiras son idiomáticas e as segundas, pola súa parte, transparentes (Timofeeva-Timofeev, 2016). Así mesmo, en canto á variable de xénero, por un lado, os nenos producen un menor número de UF e, por outro, as xoves escritoras presentaron maior control metapragmático. Nunha investigación recente desta autora indagouse no uso creativo da fraseoloxía en menores de 8, 10 e 12 anos a través da habilidade metapragmática (Timofeeva-Timofeev, 2021). O primeiro grupo foi o que utilizou un menor número de desautomatizacións fraseolóxicas e estas xiraban arredor da inclusión dun chiste como axente externo. Fronte ao esperable, o aumento significativo deste mecanismo produciuse aos 12 anos e non aos 10 anos. Así, os escritores e as escritoras de 10 e 12 anos incluíron as desautomatizacións nos contos como parte destes, axustándoos á historia. Finalmente, en relación cos tipos de desautomatización que se documentaron nestes tres grupos da mesma idade, en xeral, predominou a formal, aínda que nos relatos de escritores/as de 10 e 12 anos tamén houbo casos nos que a modificación foi formal e semántica. Pola súa parte, neste estudo non se atoparon diferenzas na función da variable de xénero.

Con respecto á produción de UF, recentemente asistimos ao emprego de fraseoloxismos como indicadores de humor en escritores/as xoves, en concreto, en adolescentes de 12-13 anos (Merino González, 2023). Esta contribución garda semellanzas coa presente polo seu obxecto de estudo, as UF que aparecen en situacións humorísticas clasificadas como un dos catro estilos de humor (Martin *et al.* 2003). Así, entre os descubrimentos máis significativos atópanse a produción de UF con cinco funcións distintas, a documentación de tres tipos de fraseoloxismos (locucións, compostos sintagmáticos e fórmulas) e o predominio destas unidades en contextos que reflicten o estilo de humor agresivo (ver Merino González, 2023: 19).

Finalmente, en Merino González (no prelo a) indagamos na competencia fraseolóxica en menores con trastorno do espectro autista de grao 1. Nesta investigación, os e as participantes con desenvolvemento típico conforman o grupo de control, e, polo tanto, representan o desenvolvemento neurotípico co que se compara o desempeño do e das participantes do grupo experimental. Así mesmo, no tocante á produción fraseolóxica, neste estudo analizamos os fraseoloxismos, pero sen indagar na creación de situacións humorísticas.

3. Metodoloxía: participantes do estudo e corpus de narracións humorísticas

O presente estudo susténtase nun corpus de narracións humorísticas elaboradas por menores de idade. Así, exporemos, en primeiro lugar, as características dos e das participantes. En segundo lugar, describiremos a actividade proposta e, finalmente, realizaremos varios apuntamentos arredor da análise dos datos.

Para o noso estudo contamos coa participación voluntaria de escolares dun colexio público da provincia de Alicante. Aínda que a actividade a realizou o alumnado de varios cursos, na presente investigación analizamos as elaboradas por menores de 9-11 anos. En total, posuímos 8 relatos escritos por menores da franxa de idade que nos interesa, en concreto, 5 pertencen a nenos e 3 a nenas. No entanto, a fraseoloxía en eventos adscritos aos estilos de humor non se documenta en todas as narracións. Así, no 60% dos relatos elaborados por nenos aparecen os fraseoloxismos nalgún estilo de humor, é dicir, en 3 das 5 composicións. Pola súa parte, en relación coas escritoras xoves, esta porcentaxe aumenta e trátase do 66,67% dos contos ou, o que é o mesmo, 2 dos 3 relatos. Dado que a mostra que analizamos é pequena, na análise (cuantitativa e cualitativa) tan só realizaremos algúns apuntamentos arredor da variable de xénero sen ánimo de extraer conclusións ao respecto.

A actividade proposta consiste na redacción a man dun conto humorístico. Para isto, proporcionamos de forma aleatoria dúas temáticas: un intercambio escolar en Marte e a conversión nun insecto. Esta tarefa é a mesma que a empregada en estudos como Timofeeva-Timofeev (2016; 2021) e Merino González (2021; 2023; no prelo a, b). Para manter o anonimato dos e das informantes, no encabezado previo ao enunciado pregúntase pola idade (e a data de aniversario para o cálculo exacto deste dato) e o xénero. Na presente investigación tomamos unha parte do corpus xeral elaborado en Merino González (no prelo a) onde contamos con narracións do grupo de control (GC) e do grupo experimental (GE). Deste modo, identificamos cada participante mediante un código que especifica o grupo ao que pertence, no noso caso, o grupo de control (GC), a idade, o xénero e, por último, o número correlativo segundo o corpus xeral disposto de menor a maior idade (Merino González, no prelo a).

Finalizamos este apartado metodolóxico coa exposición dos pasos que seguimos para este estudo. Así, en primeiro lugar, identificamos nos relatos manifestacións dalgúns dos estilos humorísticos descritos por Martin *et al.* (2003) e, en segundo lugar, consideramos unicamente os casos nos que aparece un fraseoloxismo. Con respecto a isto, consideramos as UF pertencentes a locucións, compostos sintagmáticos e fórmulas pola presenza destas nos relatos de menores de 9-15 anos (en poboación xeral e específica, Merino González, no prelo a), así como en contextos humorísticos creados por adolescentes (Merino González, 2023). Deste modo, reduciuse o número de narracións que teremos en conta, como xa mencionamos en parágrafos anteriores. Finalmente, debemos apuntar que nos fragmentos que analizaremos no apartado cualitativo manterase a ortografía orixinal, é dicir, non modificaremos a versión escrita polos/las menores de 9-11 anos. Así mesmo, presentaremos en negriña a UF que se comentará posteriormente.

4. Análise cuantitativa: o emprego dos fraseoloxismos en situacións humorísticas

A presenza de UF en contextos humorísticos clasificados como algún dos estilos de humor propostos por Martin *et al.* (2003) documéntase nun total de 5 contos, 3 elaborados por nenos e 2 por nenas, tal e como mencionamos no apartado anterior. Ao longo destas narracións observamos 11 exemplos de fraseoloxismos que contribúen dunha forma ou outra a un evento humorístico adscrito aos estilos de humor. Debido a que contamos con máis relatos elaborados por menores do xénero masculino, era de esperar un número maior de UF nos seus contos ca nos escritos por nenas. Así, os 3 contos pertencentes aos xoves escritores reportan un total de 7 fraseoloxismos que representan o 64% do total. No tocante ás escritoras, entre as 2 nenas producen 4 UF imbricadas nos estilos de humor, é dicir, conforman o 36% dos exemplos.

Así mesmo, interézanos resaltar dous aspectos: a frecuencia de aparición destas unidades e os tipos de UF producidas polos/as nosos/as participantes. En primeiro lugar, os fraseoloxismos empregados nos estilos de humor aparecen cunha frecuencia de 2,2 unidades por relato. Se comparamos este dato cuantitativo co obtido na poboación adolescente, observamos unha diferenza significativa asociada á idade. Noutras palabras, os/as adolescentes empregaron máis de 6 UF nos seus contos, mentres que as crianzas recorren a estas unidades figurativas, de media, algo máis de 2 veces por relato (Merino González, 2023).

En segundo lugar, respecto ás categorías producidas polos/as informantes deste estudo, no gráfico 1 expoñemos os casos documentados dos tres tipos de fraseoloxismos que analizamos:

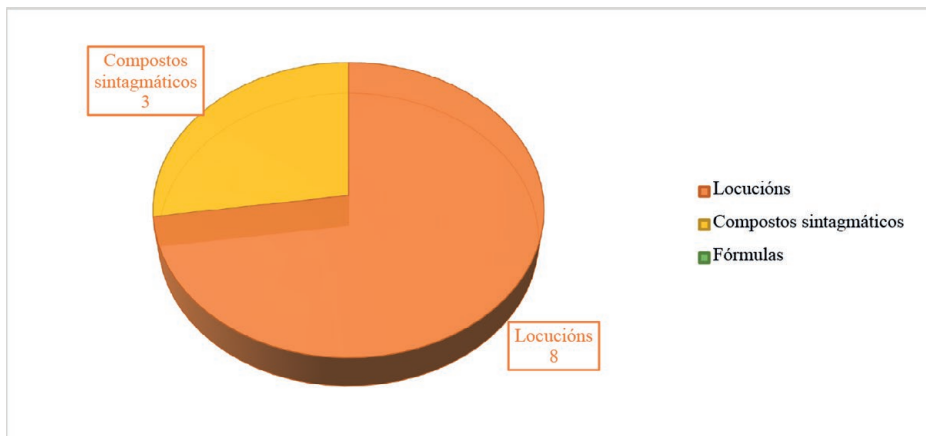

Gráfico 1. A presenza de locucións, compostos sintagmáticos e fórmulas nos estilos de humor

No gráfico 1 observamos a ausencia dunha das categorías que pretendiamos abordar: as fórmulas. Así, ao redor dos estilos de humor documentamos dos tipos de UF, das locucións e os compostos sintagmáticos (ver Merino González, 2023 e a produción de fórmulas en adolescentes xoves), cabe destacar que predominan as primeiras a pesar do seu carácter abstracto e idiomático, que as fai máis difíciles de comprender e, polo tanto, tamén podería influír na súa produción. Este dato contrasta coa investigación de Timofeeva-Timofeev (2016), onde non houbo diferenzas cuantitativas entre os compostos sintagmáticos e as locucións. No entanto, no noso caso, o feito de analizar estas unidades inseridas nun contexto incongruente pode favorecer o emprego das locucións polo seu carácter abstracto e os matices que despregan como unidade de denominación secundaria (Timofeeva-Timofeev, 2012), a diferenza dos compostos sintagmáticos como denominación primaria (Olave e Serra Sepúlveda, 2012).

En terceiro lugar, mostramos os estilos de humor nos que se incorpora algún fraseoloxismo e no gráfico aludimos de forma explícita á variable de xénero. Así, representamos os exemplos pertencentes a xoves escritores coa cor verde, mentres que os producidos polas xoves escritoras identifícanse coa cor laranxa:

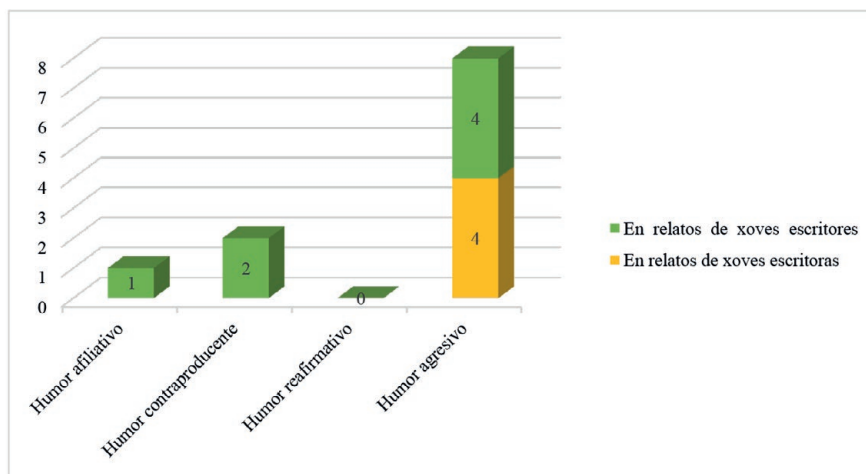

Gráfico 2. A presenza de fraseoloxismos segundo o estilo de humor e a variable de xénero

O primeiro que chama a nosa atención é a ausencia dun dos estilos de humor: o humor reafirmativo. Recordemos que este é un dos estilos humorísticos que persegue a mellora persoal e, para iso, recórrase ao humor tolerante. Así, en xeral, os nosos e as nosas informantes amosan predilección polo uso hostil do humor cando se busca mellorar a propia imaxe. Pola súa parte, no tocante aos estilos de humor cuxa finalidade é a mellora das relacións do grupo, aínda que atopamos casos de UF nos dos estilos de humor, o humor contraproducente presenta un maior número de exemplos, 2 casos fronte a 1 do humor afiliativo. En xeral, prefírese o uso de locucións e compostos sintagmáticos en situacións de humor hostil onde este pode recaer nun/ha mesmo/a (humor contraproducente) ou noutra persoa (humor agresivo).

O humor agresivo é o único no que atopamos exemplos reportados polas participantes. Dito doutro xeito, as xoves escritoras unicamente producen fraseoloxismos en eventos humorísticos onde o albo de burla é outro ou outra personaxe. Porén, os xoves autores presentan polo menos un fraseoloxismo en cada un dos tres estilos humorísticos reflectidos no gráfico 2, polo que presenciamos UF para diferentes finalidades (mellorar as relacións de grupo ou mellorar a propia imaxe) e cara a distintos albos de burla (outra persoa ou un/ha mesmo/a). Vinculado co anterior e fronte ao que cabería esperar, as xoves escritoras recorren ás UF soamente cando empregan o humor de forma prexudicial para menosprezar un personaxe secundario e, dese modo, mellorar a imaxe que o grupo ou o/a lector/a do relato ten delas. Destes catro casos, atopamos un no que, como analizaremos no apartado cualitativo, o humor agresivo diríxese á protagonista e o profire un personaxe secundario (ver exemplo 4, sobre a inversión de roles de poder).

En último lugar, os fraseoloxismos poden presentar diferentes funcións nos estilos de humor expostos no gráfico 2. Para aprofundar nisto, no seguinte gráfico recolleemos o papel que desempeñan as UF nos tres estilos humorísticos. No caso do humor agresivo, dado que é o único que reporta exemplos dos dous grupos de participantes, presentamos unha barra para os casos dos xoves escritores e outra para os exemplos das xoves escritoras:

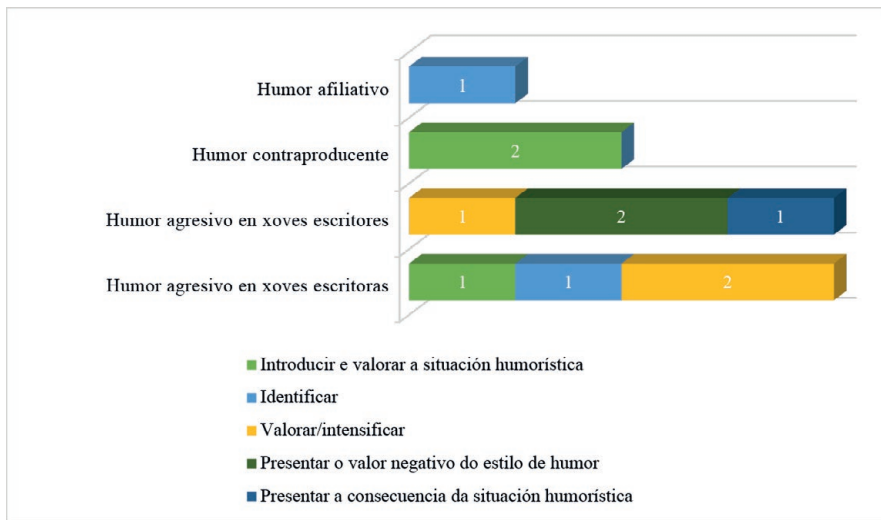

Gráfico 3. O papel dos fraseoloxismos nos estilos humorísticos e a súa distribución segundo a variable de xénero

O gráfico 3 mostra a variedade de funcións que desempeñan os fraseoloxismos nun contexto pertencente a algún dos estilos de humor. En total, atopamos 5 valores diferentes entre os que destacan ‘introducir e valorar a situación humorística’ e ‘valorar/intensificar’, cada un con 3 casos. Bardante a primeira función, as UF aparecen co cometido de ‘introducir e valorar a situación humorística’ en dous estilos de humor: o contraproducente,

cun total de 2 casos (representa o 100% dos exemplos deste estilo humorístico) e o agresivo, con un exemplo. Neste último, o fraseoloxismo pertence a un relato elaborado por un neno. O segundo valor é ‘valorar/intensificar’, con 3 exemplos unicamente no humor agresivo; así, 2 UF proveñen dos relatos de autoras, mentres que o restante dun conto elaborado por un escritor xove.

Finalmente, respecto ao estilo de humor predominante (humor agresivo), documéntanse 4 casos nos escritores e 4 nas escritoras, polo que é o estilo humorístico con maior variedade de funcións das unidades figurativas (3 distintas en cada grupo de participantes). En concreto, os xoves autores prefiren recorrer ás UF como portadoras do valor negativo do estilo humorístico, mentres que as xoves escritoras empregan con maior frecuencia os fraseoloxismos neste estilo humorístico hostil para ‘valorar/intensificar’. Tras analizar os datos cuantitativos, no seguinte apartado abordaremos estes resultados dende a perspectiva cualitativa mediante o estudo de varios exemplos.

5. Análise cualitativa: o papel dos fraseoloxismos nos estilos de humor

A análise cualitativa do emprego das UF nos tres estilos de humor (ver gráfico 3) organízase en dous bloques. No primeiro indagaremos nos estilos humorísticos dirixidos a mellorar as relacións grupais, é dicir, analizaremos os estilos de humor afiliativo e contraproducente, así como os valores que presentan os fraseoloxismos neles. No segundo bloque prestaremos atención á produción de humor para a mellora persoal. Con este propósito só documentamos un estilo humorístico: o agresivo.

No emprego do humor para mellorar as relacións de grupo atopamos o humor afiliativo e o humor contraproducente, vinculados co uso benigno e hostil respectivamente. En relación co primeiro, tan só documentamos un exemplo e aparece nunha narración cuxa temática é a conversión nun insecto. No seguinte fragmento mostramos o contexto no que se insire o fraseoloxismo que, posteriormente, analizaremos:

- (1) Con respecto a mis asignaturas daría lo mismo que los humanos. Mi asignatura favorita sería **educación física** porque jugamos al fútbol, obviamente con un balón pequeño porque si no nos aplastaría el balón grande (GC-11-O7)

Neste fragmento o protagonista compara a súa nova realidade (insecto) coa anterior (humano) e, en concreto, explica cal é a súa materia favorita. O composto sintagmático identifica esta materia arredor da que se vertebra a situación graciosa de carácter tolerante. En concreto, exponse a materia (*educación física*) e, posteriormente, alúdese a unha situación específica, dispáase a posible dúbida do lector sobre como xogan ao fútbol os insectos; o narrador-personaxe expón as adaptacións realizadas. O comentario gracioso é sobre a posibilidade de resultar feridos no transcurso da clase de educación física se no canto de empregar un balón pequeno, se xogase co balón “normal”. Deste xeito, a modificación do balón en prevención contra dano físico (“nos aplastaría”) mostra como destinatario do humor benigno a un colectivo: o alumnado desa clase. A través deste apuntamento cómico poténciase o lazo entre os/as integrantes do devandito grupo. Finalmente, con respecto ao composto sintagmático, este leva a cabo o papel que cabía

esperar polo seu carácter de denominación primaria: identificar un referente de forma exacta e inequívoca como é unha materia (Osorio Olave e Serra Sepúlveda, 2012).

O segundo estilo de humor que persegue mellorar a relación do grupo adopta unha postura hostil dirixida a un/unha mesmo/a e, polo tanto, con esta “autoridiculización” perséguese obter a aceptación do resto dos/as integrantes do grupo. Documentamos un total de 2 UF neste estilo e ambas co mesmo valor: ‘introducir e valorar a situación humorística’. Ademais, encóntranse no mesmo relato sobre un intercambio escolar en Marte e inseridas de forma casi seguida, polo que no seguinte fragmento mostramos as dúas locucións:

- (2) Me llevaron al despacho del director llamado cagales intenset. Y me echo del cole lo mas rapido que pudo tuve que dormir bajo un arbol raro. Hasta que **por fin** vino la nave y me pude ir hasta que **me di cuenta que** era un sueño y quedava una semana. Grite: ¡Nooooooooooooooooo! (GC-11-O6)

As liñas expostas pertencen ao final do relato elaborado por un escritor de 11 anos onde aparece un personaxe secundario de certa autoridade, o director, cuxo nome se relaciona co humor escatolóxico (ver Gibson, 2019: 136). O evento que se relata en (2) é a expulsión do protagonista e a situación incongruente arredor do regreso á Terra. Así, as dúas locucións presentes posúen a función de ‘introducir e valorar a situación’ e participan na ruptura das expectativas do protagonista; xógase con el mediante o truncamento das súas ilusións e, con iso, contribúese á elaboración dunha situación cuxo albo de ridiculización é un/unha mesmo/a (autohumor).

No tocante á primeira UF, o personaxe principal introduce a chegada da nave e o sentimento que lle produce. Está feliz por iso e, para mostrar esta emoción emprega *por fin*, unidade que ademais de representar a súa alegría, alude á longa espera e ao anhelo de volver á casa. Pola súa parte, *darse cuenta de algo* expresa en castelán o truncamento das expectativas do menor e, con iso, da alegría mencionada pásase ao anoxo e a resignación ao descubrir que todo era un soño e aínda non pode regresar. Deste modo, a segunda locución introduce a ruptura de expectativas e o aspecto que reverte o humor agresivo, o baño de realidade. O conto conclúe co berro da protagonista que reafirma o pesadelo no que se encontra e aglutina diferentes emocións negativas como consecuencia do coñecemento da realidade (a través de *darse cuenta de algo*). Finalmente, con respecto a estas liñas, por unha banda, atopamos información numerosa; detállase o contexto no que se encontra o protagonista e todo o que acaece, aínda que quizais en exceso. Por outra banda, preséntase a información de forma desorganizada e non hai unha transición sutil entre un suceso e outro.

Mediante o estudo das locucións *por fin* e *darse cuenta de algo* finalizamos a análise das UF empregadas para mellorar as relacións de grupo. Así, asistimos ao tímido predomino do uso do humor hostil para este cometido. De igual maneira, documentamos tres fraseoloxismos, en concreto, un composto sintagmático e dúas locucións. O primeiro desempeña o papel esperable como unidade de denominación primaria, ‘identificar’, mentres que, nos casos das locucións, como unidades de denominación secundaria,

abarcan aspectos abstractos como emocións (*por fin*) e estados internos (*darse cuenta de algo*).

A seguinte parte da análise aborda o humor como medio de mellora persoal e, en concreto, os 8 exemplos pertencen ao emprego non tolerante deste, pois lembremos que non atopamos casos de humor reafirmativo. Deste modo, recórrese á ridiculización doutro personaxe para mellorar a imaxe propia. Así, no tocante ao estilo de humor agresivo, debemos retomar dous aspectos xa mencionados no apartado cuantitativo. Por unha banda, que é o único estilo de humor producido polas escritoras no que aparece algún fraseoloxismo, polo que a través dos seguintes exemplos asistiremos á coordinación de humor e fraseoloxía en nenas. Por outra banda, que este estilo humorístico é o que presenta maior variedade de valores, en concreto, todos os observados nos relatos de informantes de 9-11 anos (en total, 5 funcións diferentes).

O primeiro exemplo de UF imbricada nunha situación humorística de corte hostil e dirixida a outro personaxe encóntrase nun relato dunha nena de 9 anos cuxa temática é a conversión nun insecto:

- (3) Sus **mejores amigos** eran un saltamontes, una rana y un caracol que hasta le adelantaba una tortuga (GC-9-A2)

A narradora omnisciente presenta ao círculo de amizades da protagonista no mundo dos insectos e para iso recorre a un composto sintagmático empregado de forma irónica para identificar a relación que ten con estes (*mejores amigos*). Así, alúdese ao animal que é cada un e, no caso do último, ademais, realiza unha descrición xocosa baseada nunha característica. Noutras palabras, hiperbolízase a lentitude do seu amigo caracol mediante a alusión a outro animal tamén lento, unha tartaruga. Porén, se prestamos atención aos dous animais involucrados, observamos que a escritora se confundiu, posto que a tartaruga é máis rápida e, por iso, sería lóxico (e non absurdo) que adiantase o caracol. Sexa como for, mediante a esaxeración da lentitude do caracol observamos a intención burlesca cara a este personaxe secundario.

No seguinte fragmento aparece o inicio do relato ao que pertencía o composto sintagmático analizado previamente e, en concreto, asistimos ao emprego, en dúas ocasións, da locución castelá *de repente* con diferentes valores:

- (4) Había una vez una niña que se llamaba Violeta tenía 9 años y vivía en un campo, un día por la noche, estaba tumbada en la cama y **derrepente** sono algo salio para ver que era y **derrepente** algún bicho le dio un picotazo dolía mucho pero se fue a su cama y se acostó otra vez (GC-9-A2)

O relato elaborado pola menor de 9 anos comeza cunha fórmula de inicio propia do xénero textual que lle encomendamos, dun conto. Así, dende o principio manifesta a capacidade de adaptarse a este e, posteriormente, detalla o inicio da situación (conversión nun insecto) de forma sutil, a diferenza do exemplo (2), onde a transición dun feito a outro era algo brusca. En (4) a narradora omnisciente presenta a protagonista e expón o que lle sucedeu, como se transformou nun insecto. Deste xeito, o primeiro exemplo da

locución *de repente* introduce e valora de forma sorprendente o ruído inesperado que desencadea a saída da nena. Para relatar o acontecido cando a nena está fóra da casa, de novo, recórrese a esta locución, pero cunha función diferente. O segundo exemplo de *de repente* valora e intensifica a rapidez coa que a protagonista sufriu unha agresión. Dito doutro xeito, expón a picada dun becho como unha acción inesperada e rápida. Así mesmo, en relación con este feito e o seu carácter burlesco pola agresión física á protagonista, debemos destacar que esta se realiza por un personaxe secundario. É dicir, un becho, do cal non se ten ningún dato, preséntase como un personaxe o suficientemente importante como para ridiculizar e ferir a protagonista a través dunha picada, invértense os roles de poder. No estilo de humor agresivo documentamos 3 fraseoloxismos cuxo cometido é ‘valorar/intensificar’ e, para indagar neste valor, a continuación, expoñemos o segundo exemplo, esta vez pertencente a un relato da temática do intercambio escolar en Marte. A diferenza de (4), trátase da fin do conto:

- (5) Entonces ¡PUM! Nuni escupió una bola que le dio directamente a una chica marciana, esta le devolvió el pelotazo a Nuni, y **en un abrir y cerrar de ojos** todos se lanzaban pelotas (GC-11-A5)

A situación graciosa comeza coa onomatopea da primeira acción agresiva, o impacto que recibe unha moza marciana. Así, tras a presentación da escena humorística e as pelotadas entre uns e outros, a locución castelá *en un abrir y cerrar de ojos* valora e intensifica a rapidez coa que continúa a batalla iniciada por Nuni e que agora resulta ser case unha guerra. En (5), primeiro expónse o inicio da situación perigosa e, despois, a súa extensión en canto a magnitude en pouco tempo a través da UF. Así, o carácter hostil diríxese dun secundario a outro secundario e, posteriormente, propágase a todos os e as presentes. Así mesmo, atopamos similitudes entre a locución analizada e a anterior (*de repente*), non só polo valor que comparten, senón polo significado, a rapidez ou inminencia dun acto.

O seguinte exemplo é o derradeiro no que o fraseoloxismo presenta como función ‘valorar/intensificar’. Este aparece nun conto que relata a conversión do protagonista nun insecto e, en concreto, a UF refírese a unha anécdota en torno a un personaxe secundario:

- (6) Cuando llegamos a clase nos sentamos detrás de los humanos porque la profesora está al final de la clase. Mientras la profesora hormiga está explicando un niño se tira un pedo pequeño y mi amigo el mosquito sale disparado, **menos mal** que tiene alas (GC-11-O7)

O contexto mostra a descrición da escena na que se produce o acto que desencadea o estilo de humor agresivo. Nárrase un evento de carácter escatolóxico onde interveñen dous personaxes secundarios, un neno e o amigo mosquito do protagonista (Gibson, 2019: 136). Así, a través da locución castelá *menos mal* o personaxe principal valora unha acción violenta da que o seu amigo saíu ileso. A pesar disto, o emprego do humor escatolóxico asociado á saída disparada do obxecto de burla leva a que falemos dun exemplo de estilo de humor agresivo. Noutras palabras, aínda que o mosquito non sufriu danos físicos, deteriorouse a súa imaxe no ámbito da aula pola ridiculez e o carácter escatolóxico que envolven a situación humorística.

A cuarta función das UF que analizaremos é ‘portar a carga negativa do estilo humorístico’. Deste valor atopamos dous exemplos: unha locución e un caso de uso creativo (desautomatización fraseolóxica). Así, para a análise do primeiro exemplo de fraseoloxía como epicentro da carga negativa do humor agresivo, no seguinte contexto ademais desta UF atopamos outra locución con outro valor: o de ‘expresar a consecuencia da situación humorística’:

- (7) Por la tarde, vamos a las plantas a jugar al escondite. Primero la cuenta la hormiga y los demás nos escondemos, el mosquito y yo nos escondemos en una rama de árbol y yo para **hacer la gracia** empujo al mosquito se cae del árbol y le pillan y me empiezo a **partir el culo de risa** (GC-11-O7)

Este fragmento corresponde á mesma narración que o anterior (6) e, de feito, mostra o mesmo modo de presentar a situación, trátase dunha historia secundaria contada de forma anecdótica onde interveñen algúns personaxes secundarios. No tocante aos fraseoloxismos, nestas liñas atopamos dúas locucións que están estreitamente relacionadas co humor, posto que independentemente do contexto no que aparezan, revertern un carácter xocoso polo seu significado e os compoñentes da unidade plurilexemática. Noutras palabras, estas locucións son marcas de humor e non indicadores coma o resto das unidades documentadas e analizadas, xa que a súa mera presenza desencadea efectos humorísticos en calquera contexto. A primeira locución presenta a esencia negativa do estilo de humor, pois contén a intencionalidade coa que a protagonista actúa e non é outra que rirse dun personaxe secundario e ridiculizalo de forma deliberada. Así, ademais da agresión física con empurrón e a conseguinte caída, tamén atopamos a ridiculización psíquica, pois, ao ser descuberto, a protagonista rise del e, para expresar isto, emprega a locución castelá *partirse el culo (de risa)*. Deste modo, *partirse el culo* é o resultado, representa a consecuencia da situación humorística e, en concreto, asistimos á correlación entre *hacer la gracia* e *partirse el culo*, posto que a primeira porta a esencia do estilo humorístico agresivo: rirse a costa doutro personaxe e actuar de forma intencionada para este propósito. A segunda, pola súa parte, mostra claramente a reacción ou o sentimento que desencadea a primeira (*hacer la gracia*) no protagonista, a diversión e risa a expensas do seu “amigo”.

Tras analizar o primeiro exemplo de fraseoloxismo como portador da carga do estilo de humor (*hacer la gracia*), así como a locución coa quinta función documentada (‘presentar a consecuencia da situación humorística’), finalizamos a análise cualitativa mediante o segundo caso no que a UF presenta a esencia negativa do estilo humorístico. Así, (8) representa un caso de gran relevancia por ser un exemplo de desautomatización fraseolóxica sobre unha unidade de denominación primaria:

- (8) En el patio jugamos al **Jerry prisionero**... Pobre Jerry (GC-10-O4)

Neste breve fragmento dun relato sobre un intercambio escolar en Marte descríbese como son os recreos alí, neste caso, a través dun composto sintagmático desautomatizado que non se limita a identificar un xogo popular, senón que ademais porta o valor negativo do estilo humorístico; e dicir, en *Jerry prisionero* reside a violencia cara a Jerry, xa que este actúa

de pelota no coñecido xogo. Para a elaboración desta desautomatización, o xove escritor modificou a forma a través da conmutación do substantivo *balón* por un nome propio. Como consecuencia desta, actualízase o significado do composto (desautomatización semántica), xa que agora utilízase como obxecto un ser vivo (marciano ou humano) e, con isto, modificouse o modo de proceder no xogo popular (Merino González, 2020; Timofeeva-Timoveev, 2021). A desautomatización fraseolóxica persegue crear humor arredor deste xogo e o “protagonista”, quen sofre danos físicos ao ser golpeado coma un balón. Así mesmo, a expresión irónica de pena proferida polo personaxe principal reafirma tanto o valor humorístico coma o estilo de humor agresivo da desautomatización. Coa análise da manipulación dun composto sintagmático cuxo valor é ‘presentar a esencia do estilo de humor’, finalizamos a análise cualitativa dos tres estilos de humor nos que documentamos fraseoloxismos. Así pois, nesta segunda parte da análise cualitativa asistimos ao carácter polifacético das UF con ata 5 valores en situacións que reverten hostilidade predominantemente cara a outro personaxe, aínda que tamén asistimos á actitude agresiva do personaxe secundario cara ao principal (exemplo 4).

6. Conclusións

Nesta investigación indagamos no emprego dos fraseoloxismos en situacións adscritas aos estilos de humor afiliativo, contraproducente e agresivo, xa que non atopamos UF no humor reafirmativo. En primeiro lugar, os/as menores de 9-11 anos recorren a dous tipos de UF, as locucións e os compostos sintagmáticos e, polo tanto, aínda non producen fórmulas (ver Merino González, 2023). Destas, predominan as primeiras debido ao seu carácter idiomático e abstracto, que as fai propicias para despreñar matices en situacións humorísticas e reaccionar de forma emotiva ante o contexto incongruente.

En segundo lugar, asistimos a como se imbrican as UF en tres estilos humorísticos diferentes cando a composición a escribiu un xove autor. Porén, no caso das nenas que participan, elas só utilizaron a unidade figurativa nun contexto incongruente cando o humor hostil recaía noutra persoa e redundaba no seu propio beneficio. Este estilo (humor agresivo) é o máis frecuente entre os participantes dos dous xéneros. Así, aínda que é propio da adolescencia (ver Gibson, 2019; Merino González, 2023), no noso corpus encontrámolo en menores de 9-11 anos e, en ocasións, xunto a aspectos escatolóxicos (Gibson, 2019).

A terceira cuestión que merece a nosa atención é o papel que desempeñou o fraseoloxismo nos contextos expostos. Así, igual que na adolescencia (Merino González, 2023), nos relatos elaborados por informantes de 9-11 anos atopamos ata 5 valores diferentes e todos eles reportaron, polo menos, un exemplo no estilo de humor agresivo. As funcións predominantes das UF nos estilos de humor son ‘introducir e valorar a situación’ e ‘valorar/intensificar’.

En cuarto lugar, o estilo de humor agresivo procúranos varios aspectos relevantes que debemos mencionar. O primeiro é o emprego das UF como marcas de humor e non como indicadores, tal e como se apuntou noutros estudos (Timofeeva-Timofeev e Ruiz-Gurillo,

2021; Merino González, 2023). O segundo é a inversión de roles onde un personaxe secundario dana a protagonista, é dicir, o primeiro manifesta unha postura de superioridade fronte á segunda. Non obstante, ao tratarse de só un exemplo, requirimos da análise doutras idades ou dun número maior de participantes. A última cuestión sobre o humor agresivo é o uso creativo da fraseoloxía, isto é, a desautomatización dun composto sintagmático que, ademais, representa a carga negativa do estilo de humor e, polo tanto, afástase do seu valor prototípico. En definitiva, ao longo desta investigación indagamos na coordinación de dous aspectos de carácter figurativo na súa produción: os fraseoloxismos e o humor en menores de 9-11 anos. Deste modo, en futuras investigacións afondaremos nos fraseoloxismos e os valores que presentan mediante unha mostra máis ampla.

7. Referencias bibliográficas

- Gibson, J. M. (2019): *An introduction to the psychology of humor*. Routledge.
- Levorato, M.C. e Cacciari, C. (1995): “The effects of different tasks on the comprehension and production of idioms in children”, en *Journal of Experimental Child Psychology*, 60; 261-283.
- Martin, R. A. *et al.* (2003): “Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being: development of the humor styles questionnaire”, en *Journal of Research in Personality*, 37; 48-75.
- Martin, R. A. (2007): *The psychology of humor. An integrative approach*.
- Merino González, A. (2020): “Las unidades fraseolóxicas y la ÑBA: el europeo de baloncesto desde la perspectiva de género”, en *Linred-Lingüística en la red*, XVII.
- Merino González, A. (2021): “Estilos humorísticos perjudiciales en relatos de niños con trastorno del espectro autista de nivel 1”. Ponencia en *Second International Workshop on Advanced Studies of Humor and Gender*. Universitat d'Alacant, outubro de 2021.
- Merino González, A. (2023): “El papel de la fraseología en los estilos de humor en adolescentes”, en *Verbeia*, año IX, 8; 8-31.
- Merino González, A. (no prelo a): *La adquisición de la conciencia fraseológica en el trastorno del espectro autista de grado I*. Tese de doutoramento en preparación. Universitat d'Alacant.
- Merino González, A. (no prelo b): *Estudio comparativo de los estilos de humor en desarrollo típico y con trastorno del espectro autista*.
- Osorio Olave, G. e Serra Sepúlveda, S. (2012): “Colocaciones, compuestos sintagmáticos y locuciones nominales: hacia un intento de delimitación”, en *Lenguas Modernas*, 39; 103-116.
- Ruiz Gurillo, L. (1998): *La fraseología del español coloquial*.
- Ruiz Gurillo, L. (2001): *Las locuciones en español actual*.
- Timofeeva-Timofeev, L. (2012): *El significado fraseológico: en torno a un modelo explicativo y aplicado*.
- Timofeeva Timofeev, L. (2016): Children using phraseology for humorous purposes: the case of 9-to-10-year-olds, en *Metapragmatics of Humor. Current Research Trends*, 14; 273-298

- Timofeeva-Timofeev, L. (2021): “Phraseological manipulation as a humour tool in 8–12-year-olds’ written narratives in Spanish”, en *Studies in Psychology*, 42(2); 462-486.
- Timofeeva-Timofeev, L. e Ruiz-Gurillo, L. (2021): “Marcas e indicadores humorísticos en las narraciones escritas de niños y niñas de 8, 10 y 12 años en español: propuesta tipológica”, en *Spanish in Context*, 18 (1); 83-112.